

ВЕЛИЧКО М. П.

ЛІТЕРАТУРА ЄГИПТУ ПОЧАТКУ ХХ СТ. У КОНТЕКСТІ ЗАРОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Статтю присвячено питанням становлення та розвитку новітньої арабської літератури, яка зародилася у середині ХІХ ст. Цей період у літературі мав назву “Відродження”. Проаналізовано спадщину основоположників новітньої арабської літератури – арабських просвітителів. Виявлено риси синтезу всього найкращого з традицій арабської та європейської літератури, що втілилися у новітній єгипетській літературі.

Ключові слова: жанр, літературна епоха, тематика творів.

Статья посвящена вопросам становления и развития новейшей арабской литературы, которая зародилась в середине ХІХ ст. Этот период в литературе был назван “Возрождением”. Проанализировано наследие основателей новой арабской литературы - арабских просветителей.

Ключевые слова: жанр, литературная эпоха, тематика произведений.

The article deals with the formation and development of modern arabic literature, which originated in the mid-nineteenth century. This period was called in the literature “Renaissance”. Analyzed the heritage of the modern arabic literature founders' - arabic educators.

Keywords: genre, literary epoch, the subject works.

На сучасному етапі розвитку суспільства потік нових понять (політичних, філософських, природознавчих та ін.) наповнюють арабський світ. Природно, що на формування нового літературного стилю значний вплив здійснила традиційна арабська поезика, а також здобутки європейської літературної школи.

Аналіз найновіших досліджень і публікацій з цієї проблеми продемонстрував, що, незважаючи на її різноаспектне висвітлення у літературі (А. Долініна [1], В. Кирпіченко [2], І. Крачковський [3], та ін.) на сьогодні потребує досконалого вивчення процесу становлення та розвитку сучасної літератури Єгипту.

Величко М. П.

Виокремлення не вирішених раніше аспектів загальної проблематики, яким присвячена ця стаття, полягає у необхідності розгляду питання щодо факторів впливу на процес становлення сучасної арабської літератури.

На відміну від класичної арабської літератури середньовічного періоду літературу нового і новітнього часу прийнято називати новою арабською літературою.

Її виникнення зазвичай датується серединою XIX ст. У цей період політичний, економічний і культурний застій в арабських країнах, викликаний багатомісячним пануванням Османської імперії, в XIX ст. змінюється періодом арабського Відродження (“ан-Нагда”). Це обумовлювалось соціально-економічними зрушеннями, які в той час відбувалися в ряді арабських країн: поступове повалення феодальних відносин та поява елементів капіталізму[3].

Арабське “Відродження” – не синонім європейського Ренесансу. Тут мова йде в першу чергу про ідеї відродження колишньої слави й могутності арабів у політичному, економічному і культурному відношеннях і про всі спроби його практичного його втілення. Ідеологи головної шлях до відродження вбачали в подоланні столітньої культурної відсталості народу – насамперед у широкому розповсюдженні освіти, знищенні релігійної ворожнечі, а також в економічних реформах, спрямованих на зміцнення арабських країн і поширення торгівлі.

У вузькому розумінні “Відродження” розумілася як культурний прогрес шляхом реанімації стародавньої арабської спадщини та її використання для потреб сучасності. Однак на меті цього процесу був ще один аспект - засвоєння досягнень європейської цивілізації, науки, літератури [4:187].

Так поступово складався своєрідний синтез культурних традицій, що став основою для арабської просвітницької думки, розквіт якої припадає на останню третину XIX - початок XX ст. Цей період в історії арабської літератури ми умовно називаємо епохою Просвітництва.

На початок XIX ст. найбільш розвиненими в політичному, економічному і культурному відношеннях з усіх арабських країн

були, як відомо, Єгипет і Сирія. Раніше інших втягнуті в орбіту європейського впливу, ці країни почали перелаштовувати своє життя, вступаючи на шлях капіталістичного розвитку. Цей процес був пов'язаний із загостренням внутрішніх та класових протиріч, зростанням визвольних рухів і значними зрушеннями в духовному житті.

Батьківщиною “мусульманського модернізму” став Єгипет. Це було закономірно: адже саме Єгипет з його знаменитим мусульманським університетом аль-Азхар був основним втіленням арабської культурної спадщини, старовніх літературних та філософських традицій. З аль-Азхар були пов'язані і перші єгипетські просвітителі [4:202].

Передумови для зародження нової арабської літератури в Єгипті були закладені ще в першій половині XIX ст. Після провалу Єгипетської експедиції Наполеона 1798-1801 рр. в Єгипті утворилася практично незалежна від Османської імперії держава на чолі з Мухаммедом Алі. Це дало поштовх до економічного і культурного розвитку країни. Впродовж перших трьох десятиліть XIX ст. в Єгипті була створена мережа державних шкіл, з'явилося книгодрукування, стала видаватися (з 1827 року) перша арабомовна газета “Ал-Вакаі ал-Мисрійя” (Єгипетські події).

У 70 роки XIX ст. в єгипетську пресу влився новий струмінь. У цей час багато ліванських діячів культури, рятуючись від переслідувань турецької влади, емігрували до Єгипту, де заснували друкарні, що відіграли важливу роль у формуванні громадської думки Єгипту [5:346].

Культурне відродження країни, що так бурхливо розпочалося, незабаром, проте, зустріло серйозні перешкоди. В результаті посиленого проникнення європейського капіталу, починаючи з 40-х років XIX ст. і особливо з періоду будівництва Суецького каналу (1869 р.), Єгипет потрапив у кабальну залежність від європейських держав, що призвело до його колонізації Великою Британією.

Розпал національно-визвольної боротьби визначили як зміст, так і форми літературних творів кінця XIX століття.

Основним прозаїчним жанром стає політична стаття. Пристрасні памфлети діячів Відродження Джамал ад-Діна Аль-Афгані, Ідіба Ісхака та ін. були спрямовані проти колонізаторів і наповнені пафосом боротьби за свободу і соціальний прогрес. І хоча політичні статті того часу були написані римованою прозою, а мова їх дещо архаїчна, вони досі залишаються неперевершеними зразками публіцистичного стилю. У цьому жанрів почали вироблятися стилістичні норми сучасної літературної арабської мови [1].

До початку ХХ ст. власне художня література була представлена в першу чергу поезією. Головна заслуга у відродженні арабської поезії в Єгипті належить Махмуду Самі аль-Баруді (1838-1904). В період руху під проводом Орабі-паші аль-Баруді виступав як великий національний поет, як виразник думок і сподівань арабського народу. Безпосередній повстанець, він в циклі віршів, написаних в той період, закликав народ виступити проти тих, що утискають його права, і чинити озброєний опір іноземній агресії.

У кінці ХХ ст. на літературний терен виступає “поет Нілу” Хафіз Ібрагім (1871-1932). Будучи офіцером у складі єгипетської військової експедиції, відправленої до Судану, де він став свідком жорстокого пригноблення суданського народу, Хафіз Ібрагім брав участь в офіцерському бунті і був вигнаний з армії. Після повернення до Єгипту, він цілком віддався поетичній творчості. Не раз виступав Хафіз Ібрагім проти пригніченого становища свого народу. Його кращі вірші були пройняті вірою у світле майбутнє своєї батьківщини [4:219].

У 1894 році на Х міжнародний конгрес сходознавців в Женеві виступив представник Єгипту. Він прочитав касиду, в якій блискуче виклав історію своєї батьківщини починаючи з часів фараонів. Це був тоді ще зовсім молодий майбутній “Емір поетів” Ахмад Шауки.

Ахмад Шауки народився в 1868 році в аристократичній сім'ї, освіту отримав спочатку в Каїрі, а потім в Парижі, де вивчав французьку літературу і познайомився з театром.

За активні громадську позицію, зокрема, за вірші, спрямовані проти британських колонізаторів, Ахмада Шауки в 1915 рік вислали з країни. Повернутися в Єгипет вдалося лише в 1918, в розпал національно-визвольного руху. Тут, на Батьківщині, поетична довершеність Ахмада Шауки досягла вершини розквіту, і він став загально визнаним поетом арабського світу[3].

Ахмад Шауки, Хафиз Ібрагім і особливо ал-Баруді у своїй творчості чітко дотримувалися норм класичної арабської поезії. Перші тенденції до оновлення художніх засобів вираження помітно проявилися в творах Халіля Мутрана (1872-1949). Уродженець Баальбеку, він був учнем видатних Ліванських просвітників Халіля та Ібрахіма ал-Азіджі. Ще в юнацьких віршах Халіль Мутран виступав проти турецького панування, за що його переслідували, і рятуючись від репресій, він переїжджає до Парижу. Там він опановував європейську літературу, що зробило помітний вплив на його поезику. Уся творчість Мутрана сповнена бажанням пошуків нової тематики. Поет сміливо виступав проти панування британських колонізаторів і тиранії продажних правителів Єгипту, боровся за права арабської жінки, пристрасно жадав світлого майбутнього для свого народу.

Творчість Халіля Мутрана вирізняється багатством поетичних форм; він широко користувався найрізноманітнішими віршованими розмірами класичної поезії, особливо йому подобалися ритми поетів Андалусії. Уперше в арабську поезію він ввів жанр “балада”.

У кінці XIX - початку XX ст. з'являються перші паростки єгипетської драматургії, розвиток якої, природно, пов'язаний з народженням і розвитком театру [4:125-127].

Ще в 1869 році Якуб Саннуа (1839-1912), відомий під псевдонімом Абу Назара створив в Каїрі першу єгипетську трупу і протягом двох років здійснив постановку більше трьох десятків п'єс. В основному це були переробки на місцевий лад французьких фарсів. У своїх п'єсах Якуб Саннуа, якого прозвали єгипетським Мольєром, висміював пашей і феодалів, виступав проти багатоженства, критикував устої і політику двору. Це не

сподобалося тодішньому правителю Єгипту Ісмаїлу, і виступи трупи були заборонені. Якуб Саннуа, вимушений залишити театральну діяльність, став випускати сатиричний журнал під назвою “Абу Назара”. Незабаром, проте, і журнал був заборонений, а Якуб Саннуа висланий з країни. Оселившись в Парижі, де він залишався до кінця своїх днів, Саннуа продовжував видавати свій журнал і нелегально переправляти його на батьківщину.

Починаючи з Якуба Саннуа, захоплення театром швидко поширилось серед єгипетської інтелігенції і особливо серед молоді, що вчиться. Репертуар єгипетського театру в цей час складався як з оригінальних, так і з перекладних п'єс. Вже з початку існування єгипетської драматургії її основний напрям і головний зміст визначалися завданнями просвітництва і пропаганди національно-визвольних ідей.

Перші кроки національної драматургії пов'язані з ім'ям видатного діяча Арабського Відродження Абдаллаха Надіма (1843-1896). Його патріотичні п'єси “Вітчизна” (ал-Ватан) і “Араби” (аль-Араб), які були поставлені приблизно 1880 року любительським театром заснованої ним школи мусульманського благодійного товариства в Александрії і потім міцно увійшли до репертуару шкільних любительських колективів. Важливе значення для розвитку драматургії мали також сатиричні анекдоти з використанням діалогу, які Абдаллах Надім вже в 80-х роках друкував у своїй газеті “Ат-Танкіт ва т-табкіт” (Сміх і сльози). Вже в цих перших напрацюваннях Надіма представив блискучий зразок того, як варто підходити до проблеми мови в арабській драматургії: він уміло поєднував літературну арабську мову і єгипетський діалект. Перший – він використовував для вираження загальних громадських ідей, другий – у побутових і сатиричних сценах.

У 1893 р. з історичною драмою “Завоювання Андалузії” виступає Мустафа Каміл - лідер опозиційного руху єгипетської буржуазії і інтелігенції проти британського колоніального панування. Історичний сюжет цієї драми служив для вираження соціальних і політичних поглядів автора в той період його

творчості, коли у боротьбі за звільнення країни від британських колонізаторів він покладав надії на допомогу Туреччини [4:46].

Єгипетська драматургія розвивалася під безпосереднім впливом західноєвропейських зразків. Велика заслуга у справі перекладу творів світової драматургії арабською мовою належить ліванцям, що влаштувалися в Єгипті, - Адібу Ісхаку (1856-1885), перекладачеві “Андромахи” Расіна і Нажібу Хаддаду (1867-1899) - перекладачеві “Ромео і Джульєтти” Шекспіра, “Сіда” і “Цінни” Корнеля, “Лікаря по неволі” Мольєра, “Ернані” Віктора Гюго. Серед єгиптян в цій області виділяється Мухаммед Осман Джалал (1829-1898), який окрім поетичних перекладів арабською мовою трагедій Корнеля і Расіна переклав віршами на єгипетський діалект комедії Мольєра. Перекладені п'єси цього періоду є, як правило, вільною обробкою на єгипетський лад оригіналу, який нерідко в перекладі фігурує під іншою назвою і без імені автора. Так, наприклад, дуже популярна того часу серед єгиптян комедія “Тартюф” ставилася під назвою “Розбещений шейх” (аш-шейх ал-матлуф). [4:278, 291, 305].

Ті ж причини спонукали до виникнення жанру історичного роману. Головна заслуга у створенні і популяризації цього жанру належить вихідцеві з Лівану Джирджи Зейдану. Його романами з арабської і, зокрема, єгипетської історії свого часу зачитувалися не лише в Єгипті і інших арабських країнах, але і за межами арабського світу[6:53].

Початок 1900-х років ознаменувався великою подією в історії єгипетської художньої прози. У провідному літературному журналі того часу “Місбах Аш-Шарк” (Лампа Сходу) з'явилася повість Мухаммеда ал-Мувайліхі (1868-1930) “Розповідь Іси ібн Хішама” (Хадіс Іса ібн Хішама).

Подібно до інших арабських просвітників, Мухаммед ал-Мувайліх поєднував в собі елементи арабської і західної культур. Він отримав традиційну мусульманську освіту в лицей каїрському аристократичному університету “ал-Азгар” і здобув знання з літератури Італії і Франції. Основний вплив на формування світогляду ал-Мувайліхі здійснили ідеї Джемал ад-Діна Ал-Афгані.

Мухамед ал - Мувайліхі був одним з тих діячів арабського Відродження, яким належить головна заслуга в галузі вивчення і популяризації древньої національної культури арабів. Так, наприклад, в 90-х роках він здійснив видання низки пам'яток арабської класичної літератури, у тому числі “Послання про пробачення” (Рисалят ал-гуфран) Абу-л-Аля ал-Маарі. Будучи поборником самотності національної літератури, ал-Мувайліхі звернувся до класичного жанру маками. Так само як і в середньовічних макамах, в повісті ал-Мувайліхі діють основний герой і оповідач. Останнього, бажаючи підкреслити відношення свого твору до класичної арабської новели, письменник назвав іменем оповідача макамам ал-Хамадані Ісою ібн Хішамом [5:189].

У перше десятиліття ХХ ст. Єгипет переживав час нового підйому національно-визвольного руху. Важливим поштовхом до цього послужила деншавайська справа, сфабрикована британськими колонізаторами. Декілька ні в чому не повинних фелаків з села Деншавай були повішені за звинуваченням у вбивстві британських офіцерів, а інші жителі села піддані публічній прочуханці. Деншавайська справа сколихнула увесь Єгипет. Країною прокотилася хвиля масових мітингів, преса наповнилася викривальними памфлетами, кращі поети присвячували жертвам нечуваного свавілля колонізаторів вірші, і першим з поетів, що відгукнулися на цю подію був Хафіз Ібрагім.

У 1907 році рух патріотично налаштованої інтелігенції організаційно оформився у Національну партію (Партію ватаністів), на чолі якої став невтомний просвітник, творець “несамовитого публіцистичного стилю” Мустафа Каміл (1874-1908). У заснованій ним газеті “Ал-Ліва” (“Прапор”) Мустафа Каміл поміщав яскраві політичні статті і нариси, на яких виховалося ціле покоління передових діячів єгипетської культури [4:100].

Про розмах діяльності Мустафи Каміля в галузі культури можна судити хоч би по тому, що за його ініціативою була проведена всенародна кампанія зі збору коштів на створення Каїрського університету, відкритого в 1908 році.

Найближчим сподвижником Мустафи Каміля був “борець за звільнення жінки” Касим Амін (1865-1908). Його благородні ідеї знайшли художнє втілення в творах багатьох письменників і поетів.

Молода єгипетська література шукала і знаходила нові шляхи. Романи і нариси Джирджи Зейдана і ал-Манфалуті, публіцистика Мустафи Каміля і Касима Аміна були вже вільні від римованої прози, що обмежувала політ творчої думки, і мали цілком сучасну форму.

Оновлення торкнулося і поезії. До кінця першого десятиліття ХХ століття з'являється романтична школа молодих поетів, що сформувалася під впливом творчості Халіля Мутрана. До неї входили Абар Рахман Шукри, Ібрахім Абд Ал-Кадер і Аббас Махмуд Ал-Аккад, які протиставили свої творчі установки традиціоналізму Хафіза Ібрагіма і Ахмада Шауки. За своїм змістом їх поезія носила ліричний характер, а за формою виходила за рамки традиційного віршування. Композиція касиди, що складалася століттями, була відкинута, для кожного вірша стала обов'язковою єдність задуму, монорима часто замінювалася парною римою, а Абд Ар-Рахман Шукри іноді навіть звертався до білого вірша.

Перша чверть ХХ ст. в арабських країнах була періодом наростання національно-визвольного руху, підйомом боротьби за знищення іноземної окупації. До цього часу Єгипет і Судан залишалися колоніями Великої Британії, Арабський Магриб (Марокко, Алжир, Туніс) підпав під владу Франції. Після першої світової війни Велика Британія встановила своє панування також в Іраку, Кувейті і Палестині, а Франція — в Сирії та Лівані.

До моменту закінчення першої світової війни Єгипет був типовою колоніальною країною. У 1919 р. 91% усіх інвестицій в Єгипті належав іноземцям. Єгипетські пролетарії працювали 12-16 годин на добу, отримуючи за це менше, ніж робочі в метрополії. Не менш безжалісної експлуатації піддавалися і селяни. Широко були розповсюджені відробітки. Влада в Єгипту знаходилася в руках британського верховного комісара [3:344].

Величко М. П.

Перша світова війна сприяла ще більшому погіршенню економічного і політичного стану народних мас Єгипту, різко посилилася ненависть майже усіх верств населення до британських колонізаторів. У країні відбулись серйозні зрушення в соціально-економічному житті: почала розвиватися місцева промисловість, зросла чисельність робочої сили, зміцнювалися позиції капіталізму. Чіткіша розстановка сил вела до подальшого загострення класових протиріч.

Антибританське повстання 1919 р. було пригнічене, але воно стало важливим поворотним моментом в історії сучасного Єгипту. Після поразки повстання хвиля критицизму проявилася буквально в усіх сферах духовного життя єгипетського суспільства. Ці виступи закладали ідейну основу для реалістичного відображення життя єгипетського суспільства в літературі.

Загострення внутрішньополітичної обстановки в країні вело до подальшого розмежування класових сил і політичних груп.

Зміна суспільно-політичної обстановки Єгипту позначилася на розвитку арабської літератури. Діяльність арабських просвітників ХІХ ст., ріст самосвідомості, виникнення і становлення періодичного друку сприяли розширенню кола читачів. Звернення письменників до сучасності, критика феодальних традицій стають головними рисами розвитку літератури Єгипту.

У 20-40-і роки особливо великий розвиток в література Єгипту отримують жанри епосу, створюється драма.

Письменників, що виступили в 20-і роки, прийнято називати “єгипетськими просвітителями”. Їх поява була обумовлена загальним принципом розвитку єгипетського суспільства, коли феодальні відносини змінювалися капіталістичними, а військово-феодальна влада поступово поступалася своїми позиціями національно зорієнтованого капіталізму.

Творчість представників цієї школи відрізняла антифеодальна спрямованість, боротьба з консерватизмом в арабській культурі. В той же час вони прагнули усебічно

використовувати спадщину древньої арабської літератури, виступали проти догматичного наслідування європейської культури [7].

Найбільшою популярністю у представників нової школи користувалися європейські письменники, які належали до школи романтизму, особливо французькі: Альфред де Віньї, Мюссе, Гюго. Романтизація минулого арабських народів, древньої єгипетської цивілізації, бажання знайти силу (виняткову особу), здатну вивести Єгипет в число передових держав,— ось що залучало симпатії молодих письменників до цього літературного напрямку. Арабські письменники знайомилися зі світовою літературою в той час, коли романтизм вичерпав себе, а в реалізмі вже розвинулися сучасні течії, і природно, що окремі представники єгипетської школи випробували відомий вплив модернізму. Проте, збагачуючись досвідом західної літератури, єгипетські письменники не вважали повну європеїзацію засобом боротьби з феодалізмом.

Ідея “відродження” неминуче повинна була торкнутися також питань мови і принципів літератури. Просвітителі вважали за необхідне провести арабську мову та літературу у відповідність до сучасних вимог. Потік нових понять – політичних, філософських, природознавчих наповнив арабський Схід, нові слова вливалися у мову через школи, пресу, постійне спілкування з іноземцями. Природно, що оновлення мови повинно було вплинути на формування нового літературного стилю. Для виконання спільного завдання – освіти народу, потрібно було мобілізувати всі засоби, і в першу чергу найдоступніший – літературу. Так на перше місце ставиться виховна та просвітницька функція художньої літератури. Як і в епоху Просвітництва в Європі, в арабському світі йде процес постійного ідейного, інтелектуального збагачення літератури. Для всіх її жанрів обов’язковим стає поєднання художнього з філософським, публіцистичним.

Отже, аналіз джерельної бази з проблеми дослідження дозволив нам розширити уявлення про становлення сучасної арабської літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Долинина А. А.* Египетская литература на рубеже XIX – XX веков. - [Электронный ресурс] / Анна Аркадьевна Долинина.–Режим доступа: <http://pravshir.livejournal.com/50708.html>.
2. *Кирпиченко В. Н., Сафронов В. В.* История египетской литературы XIX- XX веков. Т.1 / Валерия Николаевна Кирпиченко, Виктор Викторович Сафронов. – М.: Наука, 2002. – 180 с.
3. *Крачковский И. Ю.* Арабская литература в XX веке / Игнатий Юлианович Крачковский. – Л.: Госуд. Орд. Ленина Университет, 1946. – 63 с.
4. *Долинина А. А.* Очерки истории арабской литературы нового времени. Египет, Сирия. Просветительский роман 1870-1914 гг./ Анна Аркадьевна Долинина – М.: Восточная литература, 1973. – 356 с.
5. *Крымский А. Е.* История новой арабской литературы XIX – нач. XX в./ Агафангел Ефимович Крымский – М.: Наследие, 1971. - 465 С.
6. *Тикаев Г.* Египетский исторический роман / Гусейн Тикаев. – М.: Восточная литература, 2003. – 125 с.
7. *Али-заде А.* Египетская новелла / Айдын Али-заде. – М.: Наука, 1974. – 150 с.